

ยายหอมแห่งเมืองนครปฐม:
การวิเคราะห์คุณค่าของตำนานและคติความเชื่อของชุมชน
The Legend of Nakorn Pathom “Yai Hom”:
The Legendary Value Analysis and Folklore Beliefs

อิทธิพร ขำประเสริฐ

Itthiporn Khumprasert

นักวิชาการอิสระ

Independent Scholar

หัวหน้าสำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยคริสเตียน

วันที่รับบทความ : วันที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๖๔

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๖๔

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๖๔

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของตำนานและคติความเชื่อของชุมชนเกี่ยวกับ “ยายหอม” ซึ่งเป็นสตรีในตำนานท้องถิ่นจังหวัดนครปฐม เรื่อง พญากง พญาพาน โดยศึกษาจากงานเขียนงานวิจัยด้านคติชนวิทยา และการสำรวจความคิดเห็นของสมาชิกในชุมชนดอนยายหอม อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม จากการศึกษาพบว่า ตำนานยายหอม มีคุณค่า ๓ ประการ ได้แก่ ๑) คุณค่าด้านการอธิบายภูมินามชุมชนและการสร้างถาวรวัตถุ ๒) คุณค่าด้านการให้ข้อคิดทางศีลธรรมแก่สังคม ๓) คุณค่าด้านการสร้างแนวคิดในการพัฒนาชุมชน สำหรับคติความเชื่อของคนในชุมชนที่มีต่อยายหอม พบว่า สมาชิกของชุมชนรับรู้และรู้จักตำนานยายหอมจากถ่ายทอดความรู้ผ่านครอบครัวมากที่สุด และมีคติความเชื่อเกี่ยวกับยายหอมใน ๒ ลักษณะ ได้แก่ ๑) ความเชื่อในฐานะที่เป็นสตรีในตำนานของท้องถิ่นนครปฐม และ ๒) เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน นอกจากนี้ยายหอมได้รับการยกย่องจากชุมชนว่าเป็นแบบอย่างของการเป็นผู้มีจิตใจเมตตากรุณา โอบอ้อมอารี และการทำหน้าที่ในบทบาทของ “แม่” ได้อย่างดีเยี่ยม

คำสำคัญ: การวิเคราะห์ตำนาน คติความเชื่อ ตำนานยายหอม จังหวัดนครปฐม

Abstract

The purpose of this paper is to analyze the value of the community legends and beliefs about “Yai Hom”, a woman in the local legend of Nakorn Pathom province, from the story of Phraya Kong-Phraya Phan by study folkloristic works, researches and the survey on community members’ opinion in Don Yai Hom community, Muang district, Nakhon Pathom province. From the study, it was found that the legend of Yai Hom has three values: 1) the value of explaining the indigenous name of the community and the creation of permanent structures 2) the values of giving moral insights to the society 3) the value of creating ideas for community development. Regarding the beliefs of the people in the community towards Yai Hom, found that the community members were most recognized the legend of Yai Hom from their passing on knowledge through family that could divided into two types of beliefs: 1) belief as a legendary woman in Nakorn Pathom and 2) being a sacred object that holds the spiritual pillars of the community. In addition, Yai Hom is regarded by the community as a role model of kindness, generosity and excellently acting in the role of “Mother”.

Key Words: the legendary analysis, folklore belief, the legend of Yai Hom, Nakorn Prathom

บทนำ : “ยายหอม” สตรีในตำนานพญาง พญาพาน

ยายหอมเป็นสตรีที่ปรากฏในตำนานพญาง พญาพาน อันเป็นตำนานท้องถิ่นของเมืองนครปฐม เชื่อมโยงกับการสร้างพระปฐมเจดีย์ พระประโทณเจดีย์ และเป็นภูมินามของชุมชนดอนยายหอม เคাঁโครงของตำนานนี้ ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (๒๕๓๕: น. ๓๒ – ๓๘) และ สุจิตต์ วงษ์เทศ (๒๕๕๖: ออนไลน์) มีความเห็นสอดคล้องกันว่า เป็นเนื้อหาที่ได้รับอิทธิพลมาจาวรรณคดีสันสกฤตของอินเดีย ซึ่งปรากฏในคัมภีร์ปุราณะ เช่น ภาควตปุราณะ วิชาญปุราณะ มหาภาควตปุราณะ เป็นต้น การแพร่หลายของตำนานมิได้จำกัดเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น แต่รวมไปถึงประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย สะท้อนถึงวัฒนธรรมของอินเดียที่มีผลต่อกระบวนการสร้างตำนานในท้องถิ่นแถบนี้ (อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล, ๒๕๕๘: น. ๒๒๔)

ยายหอมปรากฏตัวขึ้นในตำนานพญาง พญาพาน หลังจากที่พระมเหสีของเจ้าเมืองกาญจนบุรี ประสูติพระกุมาร คือ พญาพาน พญางเจ้าเมืองกาญจนบุรีผู้ซึ่งเป็นบิดา ได้รับการทำนายจากโหราจารย์ ก่อนหน้านี้ว่า บุตรหรือธิดาที่เกิดขึ้นมาจะเป็นผู้มีบุญญาธิการมาก แต่จะทำปิตุฆาต (หรือฆ่าบิดา) เมื่อเป็นเช่นนั้น พญางจึงสั่งให้ทหารนำพญาพานไปทิ้งในป่าหรือไปฆ่าทิ้งเสีย แต่ทหารกลับนำพญาพานใส่ตะกร้าและนำไปปล่อยลอยน้ำในแม่น้ำ ขณะที่ตำนานพงศาวดารเหนือ ฉบับวิเชียรปรีชา (น้อย) อธิบายว่า หลังจากที่พญาพานเกิดขึ้นมาแล้ว พระมารดามีความวิตกกังวลใจยิ่งนักจากคำทำนายของโหราจารย์ จึงได้ลักลอบนำพญาพานไปให้ยายหอมเลี้ยงดูแล (อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล, ๒๕๕๘: น. ๒๒๔) แต่ในตำนานพระปฐมเจดีย์ ฉบับพระยาราชสมภารากรกับ ฉบับตะปะขาวรอด อธิบายว่า พญางสั่งให้นำพญาพานไปทิ้งไว้ในป่า แต่บังเอิญยายหอมซึ่งเป็นชาวบ้านไปพบ จึงนำกลับมาเลี้ยง (วรรณกร ชวนาไร่, ๒๕๕๖: น. ๕๖) บทบาทของยายหอมในตำนานจึงทำหน้าที่เป็นเสมือนแม่ที่ดูแลชุบเลี้ยงพญาพานจนเติบโตขึ้น และผลักดันให้พญาพานมีชีวิตที่มั่นคงและก้าวหน้าด้วยการนำไปถวายให้กับเจ้าเมืองราชบุรี เพื่อยกเป็นบุตรบุญธรรม

ชีวิตของยายหอม ตามตำนานไม่ได้ระบุว่า มีตำแหน่งแห่งหนเป็นอะไร มีความเชื่อมโยงอย่างไรกับราชวงศ์ แต่สันนิษฐานว่ายายหอมเป็นชาวบ้าน ซึ่งประกอบอาชีพเลี้ยงเป็ด และตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในบริเวณโบราณสถานที่ค้นพบในปัจจุบันที่เรียกว่า “เนินพระ” ซึ่งเชื่อกันว่ายายหอมเลี้ยงดูพญาพานในสถานที่แห่งนี้ (พชรพงษ์ พุฒซ้อน, ๒๕๖๑: ออนไลน์) การปรากฏตัวของยายหอมในตำนานพญาง พญาพานช่วงสุดท้าย เกิดขึ้นหลังจากที่พญาพานได้รับรู้ความจริงว่า พญางเป็นบิดาของตนเอง ซึ่งพญาพานได้ฆ่า โดยฟันพญางจนตายในการศึกชก

ระหว่างเมืองกาญจนบุรีและราชบุรี¹ และพญานาญรู้ความจริงมาจากพระมารดาว่า ตนเองเป็นบุตรของพญางง พญานาญจึงได้ไปไล่ถามยายหอม เพื่อยืนยันถึงความจริงที่ตนรู้ว่าถูกต้องหรือไม่ โดยยายหอมได้อธิบายความจริงให้พญานาญรับรู้ทั้งหมด ทำให้พญานาญเสียใจและโกรธที่ยายหอมปิดบังเรื่องราวดังกล่าว จึงได้สั่งข้ายายหอม ในที่สุด ยายหอม เป็นสตรีที่อยู่ในตำนานของพญางง พญานาญ กล่าวคือ ถึงแม้ว่ายายหอมจะไม่ได้เป็นตัวละครหลักในตำนาน แต่ทว่ามีการถ่ายทอดเรื่องราวของยายหอมผ่านการบอกเล่าปากต่อปากจนมาถึงปัจจุบัน ซึ่งมีหลักฐานตามความเชื่อปรากฏ เช่น โบราณสถานเนินพระ ชื่อของชุมชนดอนยายหอม การสร้างศาลเคารพที่วัดดอนยายหอม วัดพระประโทนเจดีย์ ตลอดจนการแต่งเติมเรื่องราวส่วนหนึ่งของตำนานพญางง พญานาญ ที่มีการกล่าวอ้างถึงยายหอมผ่านงานเขียน บทประพันธ์พื้นบ้าน กาพย์ กลอน แห่ เป็นต้น จึงถือว่าเป็นตำนานที่มีคุณค่าแก่การเรียนรู้ในมิติต่าง ๆ บทความชิ้นนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาคุณค่าและความเชื่อของตำนานดังกล่าว โดยใช้กรอบแนวคิดคติชนวิทยาเป็นแนวทางการวิเคราะห์ และศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเรียบเรียงตามประเด็นที่ได้ค้นพบ ดังจะได้กล่าวต่อไป

การวิเคราะห์คุณค่าของตำนาน “ยายหอม”

ตำนาน (Myth) เป็นเรื่องเล่าจากอดีต อันเกิดจากการตั้งคำถามของมนุษย์เพื่อต้องการค้นหาคำตอบว่าที่มาของสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้นเป็นอย่างไร ตำนานจึงเป็นระบบการคิด ความเชื่อ ขนบ ประเพณีที่สะท้อนแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ตำนานที่ถูกสร้างขึ้นจึงอาจจะเป็นทั้งเรื่องจริงหรือไม่ก็ตาม ศรีศักร วัลลิโภดม (๒๕๕๐: ออนไลน์) กล่าวว่า ตำนานระดับท้องถิ่น เป็นตำนานเกี่ยวกับการสร้างบ้านแปงเมืองที่แสดงออกจากการถามที่ว่า การเป็นบ้านไหน เมืองไหน มีเนื้อหาละเอียดที่ไม่หยุดนิ่งตายตัว มีการเพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงไปตามสังคม เวลา และสถานที่เสมอ โดยคนในท้องถิ่นอย่างสืบเนื่อง จึงเป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต (Living history) เพื่อสร้างสำนึกร่วมของความเป็นคนในแผ่นดินเกิดเดียวกัน สิ่งที่เห็นเป็นรูปธรรม ได้แก่ บรรดาชื่อบ้านนามเมือง และชื่อของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของชุมชน และท้องถิ่น เป็นต้น (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๕๒: ออนไลน์) นอกจากนี้ ศิริพร ณ ถลาง (๒๕๕๗: น. ๓๖๒ – ๓๖๓) อธิบายหน้าที่ของตำนานซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาทางคติชนวิทยาตามแนวคิดบทบาทหน้าที่ของ Bascom (1954: น. 333-349) ว่าตำนานทำหน้าที่ ๔ ประการ ได้แก่

¹ สาเหตุแห่งการต่อสู้กันในครั้งนี้เกิดจากการที่พญานาญ ซึ่งเป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าเมืองราชบุรี มีความต้องการที่จะทำให้เมืองราชบุรีพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองกาญจนบุรี จึงมีการดลส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายเจ้าเมืองกาญจนบุรี ทำให้เจ้าเมืองกาญจนบุรี (พญางง) ยกกองทัพมาปราบเมืองราชบุรีให้ตกอยู่ในอาณัติดั้งเดิม

๑) อธิบายที่มาและเหตุผลของพิธีกรรม ๒) การให้การศึกษาหรือปัญญาแก่สังคม ๓) รักษามาตรฐานพฤติกรรมของสังคม ๔) สร้างความเพลิดเพลินและช่วยเป็นทางออกของความซับซ้อนใจของบุคคลในสังคม จากแนวคิดของ ศรีศักร และศิริพร ให้มุมมองเกี่ยวกับการวิเคราะห์ตำนานว่า สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมหรือสิ่งที่มนุษย์ต้องการหาคำตอบ การสร้างสำนึกร่วม และเป็นเครื่องมือในการให้การศึกษา หรือแง่คิดทางศีลธรรม เพื่อสร้างระเบียบทางสังคม ดังนั้นบทความนี้จึงได้ประยุกต์แนวคิดส่วนหนึ่งของศิริพรมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์และเพิ่มเติมแนวคิดในมุมมองของผู้เขียน โดยขอเสนอการวิเคราะห์คุณค่าของตำนานออกเป็น ๓ หัวข้อหลัก ดังนี้ ๑) ตำนานยายหอมกับการอธิบายภูมินามชุมชนและการสร้างถาวรวัตถุ ๒) ตำนานยายหอมกับการให้ข้อคิดทางศีลธรรมแก่สังคม และ ๓) ตำนานยายหอมกับการสร้างแนวคิดในการพัฒนาชุมชน

๑. ตำนานยายหอมกับการอธิบายภูมินามชุมชนและการสร้างถาวรวัตถุ

ชื่อภูมินามของชุมชนหรือสถานที่ สิ่งก่อสร้าง (Place Name) สะท้อนวิถีคิดของสมาชิกในชุมชนที่มีความหมายประสานสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นที่อยู่อาศัย เชื่อมโยงกับตำนานท้องถิ่น วรรณคดีพื้นบ้าน และลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ทำให้ผู้คนภายในและภายนอกชุมชนต่างมีความเข้าใจในที่มาในการกำหนดชื่อหมู่บ้าน หรือเรียกสถานที่สำคัญของชุมชนและท้องถิ่นนั้นๆ เช่นเดียวกันกับตำนานยายหอมที่มีอิทธิพลต่อวิถีคิดของคนในชุมชน โดยมีการนำตำนานดังกล่าวมาใช้เพื่อเรียกขานชื่อชุมชน วัด และอธิบายการสร้างถาวรวัตถุที่เกี่ยวข้อง

๑.๑ ชุมชนดอนยายหอมและวัดดอนยายหอม

การกำหนดชื่อเรียก “ชุมชนดอนยายหอม” มาจากลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ดอน โดยพื้นที่บริเวณนี้ในอดีตเป็นที่รกร้างว่างเปล่า มีบ้านเรือนอยู่เพียงไม่กี่หลัง เป็นชุมชนขนาดเล็ก ลักษณะของพื้นที่อยู่ในที่ดินล้อมรอบด้วยที่ลุ่ม ซึ่งหากมองดูจากด้านนอกจะมีลักษณะคล้ายเกาะหรือเป็นดอนขึ้นมา (มนู วัลยะเพ็ชร และคณะ, ๒๕๒๒: น. ๑๒-๑๓) ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยทางโบราณคดีที่อธิบายว่าตำแหน่งที่ตั้งของโบราณสถานเนินพระ เป็นที่ดินดอนติดต่อกับพื้นที่ราบลุ่ม (พนมกร นวเสลา, ๒๕๖๑: ออนไลน์) และจากการกล่าวอ้างอิงในตำนานระบุว่า บริเวณพื้นที่ดังกล่าวเป็นสถานที่อยู่อาศัยของยายหอม และเป็นที่ซึ่งยายหอมได้เลี้ยงดูพญาพานจนกระทั่งเติบโตก่อนนำไปถวายเป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าเมืองราชบุรี รวมทั้งเป็นสถานที่ที่ยายหอมถูกพญาพานสั่งฆ่า หลักฐานที่บ่งบอกหรือเป็นประจักษ์พยานในบริเวณนี้คือ โบราณสถานเนินพระ จากการวิจัยยังพบว่า ในสมัยทวารวดีชุมชนโบราณบริเวณดอนยายหอมดังกล่าวนี้ไม่ได้ตั้งอยู่โดดเดี่ยว แต่มีการติดต่อสัมพันธ์กับเมืองในพื้นที่ใกล้เคียงที่อยู่ในลุ่มน้ำแม่กลองและลุ่มน้ำเพชรบุรี เนื่องจากชุมชนเหล่านี้ตั้งอยู่ตามขอบพื้นที่ดินดอนสามเหลี่ยมใหม่ ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นทะเลมาก่อน (พนมกร นวเสลา, ๒๕๖๑: ออนไลน์)

การเรียกชื่อบ้านยายหอมนี้ ยังปรากฏหลักฐานในด้านวรรณคดีนิราศพระประธมของสุนทรภู่ ที่กล่าวไว้ว่า (วชิรญาณ, ๒๕๖๔: ออนไลน์)

จึงสำเนียงเรียกย่านบ้านยายหอม

ด้วยเดิมจอมจักรพรรดิอธิฐาน

ครั้นเสร็จสรรพกลับมาหาอาจารย์

เหตุด้วยบ้านนั้นมีเนินศิลา

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนบริเวณที่ตั้งโบราณสถานเนินพระ เป็นโบราณสถานซึ่งเรียกว่า “วัดเนินพระ” (ร้าง) ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๐ และต่อมาได้มีการกำหนดให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตที่ดินโบราณสถาน ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ ๑๔ ไร่ ๓ งาน ๒๗ ตารางวา (ประกาศกรมศิลปากร, ๒๕๓๐) ลักษณะสถาปัตยกรรมของโบราณสถานเนินพระ เป็นเนินดินปิดคลุมซากเจดีย์ขนาดใหญ่ก่อสร้างด้วยอิฐมอญแผ่นใหญ่ สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นในสมัยทวารวดี ปัจจุบันมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุมโดยรอบ มีการขุดพบโบราณวัตถุหลายชิ้น เช่น ศิลาเหลี่ยมเขียว มีลายจำหลักที่ปลายเสา ตอนบนของเสามีง่ามสำหรับวางพระสมาธรรมจักร พระพุทธรูปศิลา และสมาธรรมจักร กวางหมอบทำด้วยศิลา โดยโบราณวัตถุเหล่านี้ส่วนหนึ่งถูกจัดเก็บที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครปฐม และที่วัดดอนยายหอม ในพื้นที่โบราณสถานเนินพระนี้ยังมีการจัดทำศาลไม้ สำหรับเป็นที่สักการะยายหอม ตามความเชื่อของคนในชุมชน สำหรับวัดดอนยายหอม ซึ่งกำหนดชื่อเรียกสัมพันธ์กับตำนานยายหอมนี้ แต่เดิมเรียกว่า “วัดโคกยายหอม” เป็นวัดร้าง ซึ่งไม่ได้ตั้งอยู่ในสถานที่ปัจจุบัน สร้างในสมัยใดไม่ปรากฏหลักฐาน (แต่สันนิษฐานว่า ตั้งอยู่ในพื้นที่โรงเรียนพระปฐมวิทยาลัย ๒ หลวงพ่อเงินอนุสรณ์) วัดโคกยายหอมดังกล่าว มีพระภิกษุจำพรรษาอยู่ไม่กี่รูป และมีสภาพทรุดโทรมยากต่อการปฏิสังขรณ์ ดังนั้น สมาชิกของชุมชนแถบนี้ ซึ่งมี หลวงพ่อทรัพย์ เจ้าอาวาสวัดจันทราย อำเภอนครชัยศรี ในขณะนั้น เป็นผู้ดำเนินการเลือกพื้นที่ใหม่เพื่อสร้างวัดแห่งใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ โดยพื้นที่ดังกล่าวตั้งอยู่ห่างจากโบราณสถานเนินพระไม่มากนัก และได้รับการถวายที่ดินจากสมาชิกในชุมชน เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๐ (องค์กรบริหารส่วนจังหวัดนครปฐม, ๒๕๖๔: ออนไลน์) จากข้อมูลดังที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า มีการใช้คำว่า “โคก” กับ “ดอน” สลับกัน ซึ่งมีความหมายในทำนองเดียวกัน คือ เป็นบริเวณที่มีพื้นที่สูงกว่าพื้นที่ราบ และบริเวณดังกล่าวมีการตั้งบ้านเรือน ชุมชน และมีวัดที่ต่างต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน ดังนั้น ชื่อวัดจึงเรียกชื่อตามหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ ภายในวัดดอนยายหอมแห่งนี้ยังมีการสร้างศาลคุณยายหอม ซึ่งตั้งใกล้กับพระอุโบสถไว้เป็นที่สักการะของคนในชุมชนด้วย

ภาพที่ ๑ บริเวณหน้าวัดดอนยายหอม

ภาพที่ ๒ ศาลาคุนยายหอม

ภาพที่ ๓ ประตูเมืองยายหอม

ภาพที่ ๔ โบราณสถานเนินพระ

ภาพที่ ๕ เจว็ดยายหอมและพญาพาน

ภาพที่ ๖ ศาลพญาพานและยายหอม
ที่โบราณสถานเนินพระ

๑.๒ พระประโทณเจติย์

ตำนานยายหอมนั้นยังมีความสัมพันธ์กับการอธิบายการสร้างพระประโทณเจติย์ ซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ในวัดพระประโทณเจติย์วรวิหาร โดยตำนานกล่าวว่า ภายหลังจากที่พญาพานได้สั่งให้ข้ายายหอม เนื่องจากโกรธยายหอมที่ไม่อธิบายความจริงเกี่ยวกับชาติกำเนิดของตน จึงทำให้ตนเองได้ฆ่าพญาพานผู้ซึ่งเป็นบิดาของตน พญาพานเสียใจและสำนึกผิดต่อการกระทำของตนเอง จึงได้สร้างพระประโทณเจติย์ เพื่อเป็นอนุสรณ์ชดเชยกับสิ่งที่ได้กระทำต่อยายหอมผู้เปรียบได้ดั่งแม่ของตนเอง เรื่องราวนี้ยังปรากฏหลักฐานในด้านวรรณคดีนิราศพระประธมของสุนทรภู่ กล่าวว่า (วชิรญาณ, ๒๕๖๔: ออนไลน์)

ครั้นถามไถ่ยายหอมก็ยอมผิด

ด้วยปกปิดปฏิเสธซึ่งเหตุผล

เธอโกรธฆ่ายายนั้นนายชม

จึงให้คนก่อสร้างพระปรางค์ประโทณ

พระประโทณเจดีย์ที่สร้างขึ้นนี้ แต่เดิมนั้นมีลักษณะเป็นเนินดินสูงใหญ่ มีพระปรางค์ขนาดย่อมตั้งอยู่ด้านบน ต่อมาหลังจากที่กรมศิลปากรได้มีการสำรวจและบูรณะ ทำให้ค้นพบว่า บริเวณใต้เนินดินนั้นด้านล่างเป็นฐานเจดีย์ขนาดใหญ่ในสมัยทวารวดี รูปแบบที่มีการวิเคราะห์กัน ได้แก่ ส่วนล่างฐาน ๒ ชั้น ลดหลั่น ขึ้นบนมียอดบริวารประจํามุมบนลาน ฐานฐานกว้างของชั้นนี้รองรับส่วนกลาง ซึ่งมีจะนำประดิษฐานพระพุทธรูปบริเวณมุมบนทั้งสี่ของส่วนกลาง (สันติ เล็กสุขุม, ๒๕๕๒: ๖๓-๘๔) การบูรณะเจดีย์พระประโทณในแต่ละสมัยมีการสันนิษฐานว่า น่าจะมีก่อพอกเพิ่มเติมจากเดิมที่เป็นฐานซ้อนสองชั้น เป็นสามชั้น และสร้างบันไดเพิ่มเจดีย์แห่งนี้ได้ถูกทิ้งร้างไปนาน จนในสมัยอยุธยาตอนปลายจึงได้มีการเกลี่ยอิฐบนยอดเนินเจดีย์ที่พังทลายลงมาแล้ว และสร้างเป็นปรางค์ขึ้นใหม่ไว้ด้านบนดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, ๒๕๖๔: ออนไลน์) หลักฐานทางความเชื่อของการสร้างพระประโทณเจดีย์ที่เชื่อมโยงกับตำนานดอนยายหอมที่เห็นได้ชัดเจนอีกอย่างในปัจจุบัน คือ การสร้างศาลเคารพยายหอมที่ตั้งอยู่บริเวณข้างพระเจดีย์ ภายในศาลมีรูปปั้นยายหอมกับเด็ก ซึ่งเด็กนั้น สันนิษฐานว่าจะหมายถึงพญาพานที่ยายหอมเลี้ยงดูมา ซึ่งมีการนำรูป เทียน ดอกไม้ พวงมาลัย และเสื้อผ้า โดยเฉพาะการนำตุ๊กตาเปิดมาถวายเป็นจำนวนมาก สาเหตุที่มีการนำรูปตุ๊กตาเปิดมาถวายนั่น สันนิษฐานว่ามาจากตำนานที่กล่าวว่า ยายหอมประกอบอาชีพเลี้ยงเป็ด

ภาพที่ ๗ ภาพสันนิษฐานของพระประโทณเจดีย์
สมัยทวารวดี

ที่มา: (สันติ เล็กสุขุม และคณะ. ๒๕๕๒)

ภาพที่ ๘ พระประโทณเจดีย์ในปัจจุบัน

ภาพที่ ๙ ศาลายายหอมบริเวณข้างพระประโทณเจดีย์ ภาพที่ ๑๐ รูปปั้นยายหอมและพญาพาน ภายในศาล

๒. ตำนานยายหอมกับการให้ข้อคิดทางศีลธรรมแก่สังคม

หากมองอย่างผิวเผินด้วยการอ่านเพียงตำนานใดตำนานหนึ่งเพื่อทำความเข้าใจในที่มาของตำนานนั้นๆ ผู้อ่านอาจได้รับบรรณรสด้านวรรณศิลป์ เช่น การดำเนินเนื้อเรื่องที่สนุกสนาน การใช้ภาษาสำนวนที่สละสลวย แต่ตำนานมีคุณค่ามากกว่าการอ่านเอาเรื่องเท่านั้น คือ ให้คุณค่าในด้านแง่คิดหรือการให้ปัญญาแก่บุคคล ซึ่งตำนานแต่ละตำนานนั้นล้วนให้มุมมองที่แตกต่างกันในการชี้แนะการดำเนินชีวิตของสังคมผ่านการอบรมสั่งสอนและชี้แนะจริยธรรมแก่บุคคลในสังคม หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ตำนานสามารถใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการปกครองคนในสังคมให้อยู่ภายใต้กฎระเบียบและแนวทางที่เหมาะสม ตำนานยายหอม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในตำนานพญาหง พญาพานนี้ ได้สะท้อนแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแสดงให้เห็นถึงแง่คิดทางศีลธรรมหรือเป็นการสร้างปัญญาให้แก่ผู้ทำความเข้าใจ ดังนี้

๒.๑ การทำหน้าที่ของมารดาที่พึงมีต่อบุตร

ก่อนการปรากฏตัวขึ้นของยายหอมในตำนานพญาพาน มีเหตุการณ์หนึ่งที่แสดงถึงการทำหน้าที่ของพระมเหสีในฐานะมารดาที่แสดงการปกป้องบุตรหรือพญาพานจากคำทำนายของโหราจารย์ที่กล่าวว่าเมื่อบุตรคนนี้เติบโตใหญ่จะกลับมาฆ่า พญาหง ผู้ซึ่งเป็นบิดาจึงสั่งให้นำพญาพานไปฆ่าทิ้ง พระมเหสีจึงแสดงความไม่พอพระทัยต่อคำสั่งของพญาหง ดังปรากฏในบทประพันธ์ เรื่อง ผจญภัยในตำนานพระยาพาน พระยาหงของ พงษ์อนันต์ สรรพานิช (๒๕๔๒: น. ๔๖) ที่ว่า

“ทรงห่วงชีวิตของพระองค์เองซิเพคะ” พระมเหสีทรงสวดพระวรกายหลบจาก พระหัตถ์พระยาภิง เพียงทรงเชื่อคำนายของโอรสหลวง ก็ทรงคิดประหารลูก เพื่อพระองค์จะได้อยู่รอด พระมเหสีทรงหันมาที่โอรสหลวงด้วยพระพักตร์ที่ เกรี้ยวกราด “ท่านโอรสหลวง ท่านเห็นแล้วใช่ไหมว่า สิ่งที่ท่านทำนาย มันสร้างปัญหาใหญ่หลวงเพียงไหน ท่านต้องรับผิดชอบ”

ตามตำนานดังที่กล่าวมาข้างต้น หลังจากทีพระยาภิงได้ตัดสินใจให้นำบุตรไปฆ่าทิ้งในป่า บางตำนาน กล่าวว่าให้นำไปลอยน้ำ และบางตำนานกล่าวว่า พระมเหสีได้แอบนำบุตรไปให้ยายหอมเลี้ยง เพื่อที่จะรักษาชีวิต ของลูก โดยปิดบังไม่ให้มีใครรับรู้ การกระทำของพระมเหสีนี้สะท้อนบทบาทของแม่ที่เป็น “บุรพเทพ” หมายถึง การให้ความคุ้มครองป้องกันผองภัยอันตรายที่จะเกิดแก่ลูก จึงเปรียบได้ดั่งกับ “พระพรหม” ซึ่งหมายถึงผู้สร้าง เป็นผู้ที่ประกอบด้วยพระพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา (บุญรัตน์ โพธิ์ไพบรณ, ๒๕๔๗: ๑๑๓) มนุษย์ที่ทำหน้าที่ในฐานะ “แม่” จึงควรดำรงบทบาทดังกล่าวตามที่ปรากฏในตำนานอย่างเต็มกำลัง

๒.๒ การสงเคราะห์บุตรอย่างดีเยี่ยม

หลังจากที่ยายหอมได้พบเจอกับพญาพานที่ถูกทิ้งใส่ตะกร้าลอยน้ำมา จึงได้ตัดสินใจนำเอาเด็กทารก นั้นมาเลี้ยงดูแล ยายหอมจึงแสดงบทบาทในฐานะแม่ ซึ่งเป็นทั้งผู้ปกป้อง ผู้ให้ชีวิต สงเคราะห์ดูแลพญาพาน ด้วยความรัก และความเมตตาเสมือนเป็นดังลูกของตนเอง ดังที่สะท้อนในบทเพลงฉ่อยเรื่อง พญาภิง พญาพาน (สุกัญญา ภัทรชัย, ๒๕๖๕: น. ๔๕-๔๗) ว่า

แต่ฝ่ายยายหอมแก็กเลี้ยงเปิดอยู่ที่ตีนท่า	เห็นพานน้อยลอยมาแก็กตกใจ
แกเห็นพานทองแต่ว่าลอยมา	แกเดินนำหน้าลงจากเคหาเรือนใหญ่
แกก็ยกพานทองขึ้นออกมา	ขึ้นไว้บนเคหาทันใด
แกก็อุ้มกุมารขึ้นออกมา	ก็อาบน้ำอาบทาผ่องใส
แกก็เลี้ยงตั้งชื่อในสนาม	ชื่อว่าพญาพานแกจำไว้

ทัศนะดังกล่าวนี้ ยังพบได้ในบทประพันธ์ของ พงษ์อนันต์ สรรพานิช (๒๕๔๒: น. ๖๑, ๖๓) ได้บรรยายว่า

“ยายหอมก็เลี้ยงลูกของแกไป ด้วยความรักดุจลูกของตัวเอง ทั้งที่ตัวยายหอมเองก็ไม่เคย
มีสามี จนคนนินทา แต่แกร่รักลูกคนนี้ของแกแบบถวายชีวิต”

“ตลอดเวลากว่า ๒๐ ปี ที่แม่หอมเลี้ยงดูพานมา พานได้รับความรัก ความทะนุถนอม
ความอบอุ่นที่แม่หอมมีให้อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง พานเจริญเติบโตเป็นหนุ่มแน่น
สง่างาม ผิวพรรณเปล่งปลั่งผิวกว่าชาวบ้านทั่วไป”

ยายหอมหรือแม่หอมที่พญาพานเรียก ได้เลี้ยงดูแลพญาพานจนเติบโตใหญ่ และส่งเสริมให้มีการศึกษาและ
ความรู้ที่ดี จนกระทั่งนำไปถวายตัวเพื่อเป็นบุตรบุญธรรมแก่เจ้าเมืองราชบุรี โดยคาดหวังว่าจะได้มีหลักปักฐาน
ที่มั่นคงแก่ตนเอง มีความเจริญก้าวหน้าในการทำงาน และประสบความสำเร็จในชีวิต ดังที่ปรากฏในเนื้อเพลงแหล่
พญาพง พญาพาน ขับร้องโดย ไวพจน์ เพชรสุพรรณ (๒๕๕๙: ออนไลน์) ซึ่งมีเนื้อหว่า

ยายหอมจอมเศรษฐี

ริมวารีเห็นเก็บมาเลี้ยงไว้

ตั้งชื่อให้ว่าลูกพาน

และสงสารเหมือนลูกในไส้

พอเข้าเกณฑ์ในการเรียน

พาไปฝากพระครูเถียร

เรียนเก่งกว่าใคร

จากหลักฐานดังกล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ยายหอมในบทบาทของความเป็นแม่นั้น ยายหอม
สามารถทำหน้าที่ของแม่ได้อย่างดีเยี่ยมสอดคล้องกับมงคล ๓๘ ประการ (สิ่งที่ทำให้ชีวิต โชคดีและมีความสุข)
ใน มงคลที่ ๑๒ ซึ่งกล่าวถึงการสงเคราะห์บุตรหรือการเลี้ยงดูลูก (พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, ๒๕๖๔: ออนไลน์)
ด้วยปัจจัยต่าง ๆ เช่น การให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย การสงเคราะห์ด้านนี้
เป็นการสงเคราะห์เลี้ยงดูให้ร่างกายเจริญเติบโตไปตามวัย และอีกด้านหนึ่ง คือ การสงเคราะห์ด้วยธรรม คือ
การให้อโวาท แนะนำสั่งสอนให้ปฏิบัติดี ให้ความรัก ความอบอุ่น เอาใจใส่ การให้การศึกษาความรู้ การสงเคราะห์
ในด้านนี้จึงเป็นการส่งเสริมให้บุตรมีจิตใจที่ดีงาม มีคุณธรรม จริยธรรม จึงเป็นพฤติกรรมที่เป็นแบบอย่างของ
การทำหน้าที่ผู้ปกครองบุตร

๒.๓ การขาด“สติ”ของพญาพาน

การกระทำของพญาพานที่สั่งฆ่ายายหอม ผู้เปรียบได้เสมือนแม่บุญธรรมนั้น ถือเป็นปาณาติบาต ซึ่งหมายถึง การกระทำให้ชีวิตตกล่วง หรือการปลงชีวิต ซึ่งเป็นหนึ่งในอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ทางแห่งอกุศลกรรม ทางทำความชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อม **ความทุกข์ หรือทุกข์** (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), ๒๕๔๖: ออนไลน์) สาเหตุของการกระทำดังกล่าวเกิดขึ้นจากความไม่รู้ในข้อเท็จจริงของพญาพานเกี่ยวกับพญาหงผู้ซึ่งเป็นบิดาของตนเอง และเข้าใจว่า ยายหอมบิดบังชาติกำเนิดตนเอง ทั้งๆ ที่ยายหอมเองก็ไม่ได้รับรู้มาก่อนว่า พญาหงเป็นบิดาของพญาพาน ดังบทประพันธ์ตอนหนึ่งของ พงษ์อนันต์ สรรพานิช (๒๕๔๒: น. ๑๐๘ – ๑๐๙, ๑๑๒) ได้บรรยายว่า

พญาพาน: “ข้าไม่ใช่ลูกนาง ได้ยินไหม ข้าไม่ใช่ลูกของนาง” พญาพานทรงลั่นพระสุรเสียงดังสนั่น พร้อมกับทรงชักดาบออกจากฝัก “นางต้องรับผิดชอบต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมด นางต้องชดใช้ชีวิตทดแทนพ่อของข้า” พญาพาน โยนดาบลงต่อนายายหอม “เพราะนางบิดบังข้ามาตลอด ถ้าเพียงแต่นางบอกว่าข้าเป็นบุตรใคร มีหรือที่ข้าจะกระทำในสิ่งที่เลวร้ายขนาดนี้”

ยายหอม: “เรามีเคยรู้เลยว่า ท่านเป็นลูกใคร หากจะสรุปเอาตอนนั้น เราบอกได้แต่เพียงว่า พ่อแม่ท่านใจร้ายใจดำอำมหิต ที่เอาท่านมาทิ้งน้ำหวังให้ตาย”

พระมเหสีเมืองราชบุรี (แม่บุญธรรม): “โอ้ พญาพานลูกแม่เอ๋ย อะไรทำให้ลูกไร้เหตุผลขนาดนั้น ลูกลองคิดดูนะว่า ยายหอมจะรู้ได้อย่างไรว่า พญาหงเป็นพระบิดาของลูก”

ทหารเอก: “ถูกต้องพะยะค่ะ ยายหอมไม่มีวันรู้ เพราะยายหอมเพียงเก็บพระโอรสได้จากแม่น้า จะทราบได้อย่างไรว่า พระองค์เป็นบุตรของใคร”

ข้อคิดจากพฤติกรรมของพญาพานสะท้อนถึงหลักธรรมในทางพุทธศาสนาที่เรียกว่า “โมหะ” คือ ความไม่รู้ ความหลงเข้าใจผิด ไม่รู้สภาพที่เป็นจริง เป็นกิเลสซึ่งเกิดจากความคิดที่เห็นผิดไม่ใช่ปัญญา ในการพิจารณาให้ประจักษ์ในเรื่องนั้น ๆ ให้เกิดความกระจ่าง รอบคอบถี่ถ้วน สืบนำไปสู่การก่ออกุศลในที่สุด (มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, ๒๕๕๐: ออนไลน์)

๒.๔ การสำนึกผู้รับผิดชอบต่อการกระทำ

หลังจากที่พญาพานได้ฆ่าผู้มีพระคุณทั้งสองคนอัน ได้แก่ พญากง และยายหอมไปแล้ว จึงได้เกิดความโศกเศร้า เสียใจกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น นำไปสู่ความสำนึกผิดกับการกระทำของตนเอง ดังที่สะท้อนจากบทเพลงแหล่ ซึ่งขับร้องโดย ไวพจน์ เพชรสุพรรณ (๒๕๕๙: ออนไลน์) กล่าวว่า

จอมกษัตริย์แสนเศร้าอร่า ก้มกราบมารดาแล้วร้องไห้

ตัวลูกนี้มีบาปหนา ได้ฆ่าบิดาโดยไม่ตั้งใจ

ลูกฆ่าพ่อโดยไม่รู้ตัว สร้างแต่ความชั่วมหันตภัย

โกรธยายหอม ไม่บอกความเป็นมา

ให้ประหารชีวิตชีวาให้วางวาย หวลคิดถึงพระคุณทั้งสอง

จึงสร้างเจดีย์ทองขึ้นถวาย ตั้งแต่นั้นนั้นมา

ถือศีลภาวนาไปจนวันตาย

จะเห็นได้ว่า พญาพานเกิดความสำนึกผิดจากการกระทำของตน ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่ดีในการยอมรับความผิดที่ตนเองเป็นผู้กระทำ และจะไม่กระทำผิดนั้นอีก พญาพานยังมุ่งมั่นแก้ไขเปลี่ยนแปลงตนเอง และให้อภัยตนเอง เนื่องจากตนเป็นผู้การกระทำผิด พญาพานสำนึกในความผิดดังกล่าว ดังเห็นได้จากการขอโทษผู้อื่น และชดเชยผู้อื่นด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามตำนานพญาพานได้สร้างปฐมเจดีย์เพื่ออุทิศแก่บิดา และสร้างพระประโทณเจดีย์เพื่ออุทิศแก่ยายหอม อย่างไรก็ตามการกระทำของ พญาพานถือเป็น “กรรม” ที่เรียกว่าอนันตริยกรรม หมายถึงกรรมหนักที่สุด (หรือครุกรรม) ดังที่ปรากฏคือ การปิตุฆาต และมาตุฆาต เป็นเป็นอกุศลกรรมให้ผลรุนแรงผู้กระทำต้องตกอบายภูมิหรือไปเกิดในนรกทันทีเมื่อสิ้นชีวิต โดยกรรมดีที่สะสมมาไม่สามารถจะส่งผลหรือช่วยเหลือได้ ดังนั้น เมื่อได้รับวิบากกรรมหมดสิ้นในอบายภูมิแล้ว จึงกลับมารับกรรมดีได้ในภายหลัง (พระมหาบุญชู ฤๅศรี, ๒๕๕๐: น. ๑๐๙-๑๑๐)

๓. ตำนานยายหอมกับการสร้างแนวคิดในการพัฒนาชุมชน

ตำนานนอกจากจะอธิบายที่มาของภูมินาม การสร้างถาวรวัตถุ การให้แก่งคิดด้านศีลธรรมหรือชี้แก้ปัญหาให้แก่ผู้ศึกษาแล้ว ยิ่งไปกว่านั้นมนุษย์ได้ใช้ตำนานให้เกิดประโยชน์ด้วยการต่อยอด ดัดแปลง ตลอดจนประยุกต์สู่การพัฒนาชีวิตผู้คน ชุมชนและท้องถิ่นนั้น ๆ ดังนั้น ตำนานจึงมีความหมายมากกว่าประวัติศาสตร์หรือเรื่องราวที่หยุดนิ่งที่เป็นเพียงเพื่อการทำความเข้าใจเท่านั้น คนในชุมชน ท้องถิ่นแต่ละแห่งได้พินิจพิเคราะห์สาระสำคัญจากตำนานเพื่อที่จะสร้างแนวคิดใหม่ ๆ ที่ตอบสนองต่อความต้องการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ท้องถิ่นอย่างสร้างสรรค์ในแต่ละช่วงเวลา สุนทรชัย ชอบยศ (๒๕๖๒: น. ๑๑๕-๑๓๘) เสนอมุมมองเกี่ยวกับการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืน ได้แก่ ๑) การใช้ประวัติศาสตร์เพื่อสร้างความตระหนักและสำนึกรักท้องถิ่น ๒) การใช้ประวัติศาสตร์เพื่อต่อสู้กับอำนาจรัฐและทุนภายนอก ๓) การใช้ประวัติศาสตร์เพื่อเสริมสร้างการท่องเที่ยวของชุมชน และ ๔) การใช้ประวัติศาสตร์เพื่อส่งเสริมการศึกษาของคนในท้องถิ่น ในทำนองเดียวกันจากแนวคิดดังกล่าว ตำนานสามารถนำมาสร้างคุณูปการแก่ชุมชนได้เช่นกัน ผู้เขียนจึงนำมาปรับเป็นแนวทางการนำเสนอตำนานยายหอมกับการสร้างแนวคิดในการพัฒนาชุมชน ท้องถิ่น ดังนี้

๓.๑ ตำนานยายหอมกับการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historic value route)

จากตำนานยายหอม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของตำนานพญาาง พญาพาน อันเป็นตำนานท้องถิ่นของจังหวัดนครปฐม ทำให้เห็นร่องรอยของศาสนสถาน โบราณสถาน และวัดที่มีความเกี่ยวข้องหลายแห่งในตำนานนี้ สามารถนำมากำหนดเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ โดยเส้นทางที่ผู้เขียนนำเสนอนี้ ประกอบด้วย ๖ สถานที่ ได้แก่ จุดที่ ๑ พระประโทณเจดีย์ / ศาลยายหอม จุดที่ ๒ เจดีย์จุลประโทน² จุดที่ ๓ โบราณสถานวัดธรรมมาลา³

² ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับวัดพระประโทณเจดีย์วรวิหารไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกว่า “เนินหิน” เพราะในอดีตบริเวณดังกล่าวมีการวางอิฐกระจัดกระจายอยู่โดยทั่ว ลักษณะของจุลประโทนเจดีย์เป็นเจดีย์สมัยทวารวดี มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสวางตัวในแนวแกนทิศตะวันออกเฉียงเหนือกับทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นเจดีย์ก่อด้วยอิฐ องค์เจดีย์มีการสร้างเป็นฐานสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปสี่ชั้น แต่ละด้านของชั้นประดิษฐานพระพุทธรูป

³ จากตำนานกล่าวว่าภายหลังที่พญาพานกระทำปิตุฆาตแล้วเกิดสำนึกผิด จึงได้สร้างโรงธรรมเพื่อใช้เป็นสถานที่ประชุมพระสงฆ์ในการนี้มีพระภิกษุได้แนะนำให้พญาพานสร้างวัดและมหาเจดีย์และอุทิศโรงธรรมนั้นให้เป็นที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนาสำหรับพระสงฆ์ได้แสดงพระธรรมแก่คนในชุมชนจึงเรียกบริเวณดังกล่าวว่า “ธรรมศาลา” และภายหลังมีการสร้างวัด จึงเรียกว่า “วัดธรรมศาลา” (วรรณกร ขาวนาไร่, ๒๕๕๖: ๕๘) ปัจจุบันพื้นที่ภายในวัดปรากฏเนินโบราณสถานขนาดใหญ่ ซึ่งสร้างเป็นเจดีย์สมัยทวารวดี มีฐานสี่เหลี่ยมซ้อนขึ้น มีการยกเก็จเป็นช่วง ๆ ที่ผนังของฐานมีการประดับปูนปั้นรูปใบไม้ ดอกไม้ตามศิลปะทวารวดี ส่วนด้านบนเจดีย์ได้พังหลายลงไปหมดแล้ว โบราณสถานแห่งนี้ตั้งอยู่ถัดออกไปไม่ไกลจากวัดพระประโทณเจดีย์

จุดที่ ๔ คลองพญาพาน (พระยาพาน)⁴ จุดที่ ๕ โบราณสถานเนินพระ / โคกยายหอม และจุดที่ ๖ วัดดอนยายหอม / ศาลยายหอม

เส้นทางการท่องเที่ยวดังกล่าว เป็นรูปแบบการเดินทางครึ่งวัน (Half day tour) ที่สามารถทำให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้ประวัติความเป็นมา ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของศาสนสถาน วัด และสถานที่สำคัญในแต่ละแห่ง ตลอดจนคติความเชื่อของชุมชนที่มีต่อยายหอม โดยใช้ระยะเวลาในการเดินทางเพียงครึ่งวัน เนื่องจากมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก และอาจเดินทางด้วยรถยนต์ส่วนบุคคล หรือการขี่จักรยานแบบเป็นกลุ่ม จึงทำให้เกิดเป็นแนวคิดกับกลุ่มหรือองค์กรชุมชนในพื้นที่ดอนยายหอมที่สามารถนำไปทดลอง เพื่อสร้างเป็นจุดดึงดูดความน่าสนใจนักท่องเที่ยวหรือกลุ่มคนที่ชื่นชอบประวัติศาสตร์และคติชนวิทยาท้องถิ่นได้

ภาพที่ ๑๑ เส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ตำนานยายหอม

⁴ คลองพญาพาน สันนิษฐานว่าเป็นคูเมืองของเมืองนครปฐมโบราณสมัยทวารวดี

๓.๒ ตำนานยายหอมกับการสร้างตราสัญลักษณ์ของชุมชน (Community symbol)

การนำสัญลักษณ์เกี่ยวกับตำนานยายหอม เช่น ภาพจินตนาการยายหอมกับพญาพาน หรือแม่กระทิง เป็ดที่เป็นอาชีพของยายหอม มาสร้างเป็นภาพที่เป็นเสมือนตัวแทนของชุมชนและท้องถิ่นให้กับผู้คนภายนอก ได้รับรู้และเป็นส่วนช่วยสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน (Community Identity) โดยสามารถนำแนวคิดมาดัดแปลง ในการออกแบบสัญลักษณ์ในการดำเนินกิจกรรมหลายด้านได้ เช่น ตราสัญลักษณ์ประจำหน่วยงานท้องถิ่น ผลิตภัณฑ์ของชุมชน การส่งเสริมการจัดกิจกรรมหรือประเพณีของชุมชน เป็นต้น จึงควรมีการศึกษาข้อมูล วิเคราะห์ถึงจุดเด่น และพัฒนารูปแบบสัญลักษณ์กับผู้ใช้ประโยชน์กลุ่มต่างๆ ตามวัตถุประสงค์ เพื่อหาความคิดเห็น ร่วมกันเมื่อได้รูปแบบหรือสัญลักษณ์ที่ชัดเจนแล้ว ควรจัดให้มีการประเมินผลจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อนำไป ปรับปรุงให้เกิดความเหมาะสมต่อไป

ภาพที่ ๑๒ ตัวอย่างการประยุกต์แนวคิดตำนานยายหอมในตราสัญลักษณ์ผลิตภัณฑ์ชุมชน

๓.๓ ตำนานยายหอมกับการสร้างประเพณีประเพณีของชุมชน (Invented tradition)

จากการสำรวจในพื้นที่ตำบลดอนยายหอมพบว่า ในพื้นที่ยังไม่มีการจัดงานหรือประเพณีที่เกี่ยวข้องกับยายหอมเป็นการเฉพาะ มีเพียงการจัดงานประจำปีของวัดดอนยายหอมเท่านั้น ผู้เขียนจึงขอนำเสนอให้มีการจัดงานที่ระลึกเกี่ยวกับตำนานยายหอมโดยอาจตั้งชื่อต่าง ๆ เช่น งานประจำปียายหอม ประเพณีไหว้ยายหอมประจำปี งานสักการะยายหอม เป็นต้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในชุมชนจากการทำกิจกรรมร่วมกัน รวมทั้งเป็นการส่งเสริมให้เห็นคุณค่าของตำนาน เรื่องราวความเป็นมาของชุมชนแก่คนในชุมชนและคนภายนอก เนื้อหาสาระของการจัดงาน นอกจากจะให้ความสำคัญกับมิติด้านพิธีกรรมและประวัติศาสตร์แล้ว ยังควรเน้นกิจกรรมที่สื่อความหมายให้เห็นถึงแนวคิดด้านคุณธรรมและจริยธรรมความดีของยายหอมที่มีต่อพญาพาน ซึ่งโดยนัยยะ คือ ความมีเมตตากรุณากับเพื่อนมนุษย์ การแสดงความรักความปรารถนาดี และการทำหน้าที่ของแม่ที่มีต่อลูกเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้ศึกษา กิจกรรมภายในงานอาจประกอบด้วยพิธีทำบุญทางศาสนา พิธีสักการะยายหอม การจัดนิทรรศการความเป็นมาของชุมชน การเสวนาวิชาการในประเด็นประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น การแสดงตำนานพญาพาน พญาพาน การละเล่นพื้นบ้าน การประกวดแข่งขันทางการศึกษา และศิลปวัฒนธรรม การออกร้านจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของชุมชน เป็นต้น การดำเนินงานควรมีการระดมความคิดและทรัพยากรการดำเนินงานจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder) ในชุมชน เช่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น วัด โรงเรียน สถาบันการศึกษา และองค์กรชุมชน

๓.๔ ตำนานยายหอมกับการสร้างหลักสูตรชุมชนศึกษาสำหรับเยาวชนและผู้สนใจ

ตำนานยายหอมสามารถนำมาถ่ายทอดเป็นหลักสูตรชุมชนศึกษา (Community Studies) เพื่อให้นักเรียนเยาวชนและผู้สนใจได้ศึกษาข้อมูลและเรียนรู้ความเป็นมา รวมทั้งเห็นคุณค่าด้านประวัติศาสตร์ คติชนวิทยาของชุมชน อย่างไรก็ตามการสร้างหลักสูตรชุมชนศึกษาดังกล่าว คงมีจำกัดเฉพาะในมิติด้านประวัติศาสตร์หรือคติชนวิทยาเท่านั้น แต่ควรพิจารณาบริบทอื่น ๆ ของพื้นที่โดยรอบ กล่าวคือ การศึกษาถึงลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนรวมผนวกเข้าไปด้วยเพื่อทำให้เกิดความเข้าใจของชุมชนดอนยายหอมแบบองค์รวมทั้งในอดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคต การออกแบบหลักสูตรจึงควรมีการระดมสมองจากสถาบันการศึกษา องค์กรชุมชน วัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการ เอกชน เพื่อร่วมกันตกลงหลักความคิดกำหนดเนื้อหาทั้งในเชิงทฤษฎีและปฏิบัติว่าจะให้นักเรียนหรือเยาวชนได้เรียนรู้อะไรบ้างในมิติต่างๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง ศาสนา ศิลปกรรม เกษตรกรรม อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว การพัฒนาชุมชน เป็นต้น ตัวอย่างหัวข้อที่ผู้เขียนขอนำเสนอเนื้อหาของหลักสูตรชุมชนศึกษาในพื้นที่ดอนยายหอมอาจพิจารณา ดังนี้

ภาคทฤษฎี : ตำนานความเป็นมาของบ้านดอนยายหอม ร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่บ้านดอนยายหอม ศาสนสถานของพื้นที่บ้านดอนยายหอม กลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่บ้านดอนยายหอม พิษพันธุ์ทางการเกษตรในพื้นที่บ้านดอนยายหอม การเลี้ยงกุ้ง : อาชีพทางเลือกใหม่ของคนบ้านดอนยายหอมสำรวจโรงงานในพื้นที่บ้านดอนยายหอม : ความสำคัญของการพัฒนาอุตสาหกรรมในจังหวัดนครปฐม การรวมตัวขององค์กรชุมชนเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ของชุมชน เป็นต้น

ภาคปฏิบัติ : ศึกษาเรียนรู้วิถีชีวิตเกษตร : กรณีศึกษา :การพัฒนาวัฒนธรรมจากทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านดอนยายหอม : กรณีศึกษา..... การจัดทำข้อมูลแผนที่ทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านดอนยายหอม แนวปฏิบัติที่ดีสำหรับการจัดการมลพิษในชุมชน : กรณีศึกษา..... เป็นต้น

คติความเชื่อของชุมชนที่มีต่อยายหอม

คติความเชื่อ คือ การยอมรับนับถือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งสิ่งเหล่านั้นอาจได้รับการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ หรือเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือการอธิบายด้วยหลักทางวิทยาศาสตร์ หรือเรียกว่า สิ่งเหนือธรรมชาติ (Supernatural) สิ่งนี้เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดพฤติกรรม แบบแผนการใช้ชีวิต เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ นำไปสู่การเกิดพิธีกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีหรือคตินิยมในกลุ่มชน พื้นที่ต่างๆ การศึกษาคติความเชื่อเกี่ยวกับ “ยายหอม” จึงเป็นการศึกษาข้อมูลด้านคติชนวิทยาซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่อยู่เหนือธรรมชาติของกลุ่มคนในพื้นที่ตำบลดอนยายหอม จังหวัดนครปฐมที่มีต่อยายหอมในฐานะที่เป็นตำนานของท้องถิ่นแถบนี้ ผู้เขียนได้สำรวจคติความเชื่อจากสมาชิกในชุมชนตำบลดอนยายหอมจำนวนหนึ่งเพื่อเป็นตัวแทนทางความคิดของชุมชนเกี่ยวกับยายหอม ซึ่งมีผลดังนี้

๑. การรับรู้เรื่องราวตำนานยายหอมของคนในชุมชน

จากการสำรวจพบว่า สมาชิกของชุมชนรับรู้เรื่องราวของตำนานยายหอมมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๘๐ กล่าวคือ “พ่อแม่เล่าให้ฟัง” รองลงมา คือ สถาบันการศึกษาในชุมชนที่จัดหลักสูตรสาระการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทำให้คนในชุมชนได้รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับตำนานยายหอม คิดเป็นร้อยละ ๖๐ นอกจากนี้ยังมีการรับรู้จากแหล่งอื่น ๆ ได้แก่ การศึกษาข้อมูลจากสถานที่จริง คิดเป็นร้อยละ ๔๕ การศึกษาข้อมูลด้วยตนเองจากการอ่านหนังสือ เอกสาร คิดเป็นร้อยละ ๓๕ การรับรู้จากพระสงฆ์ ครูอาจารย์ถ่ายทอดให้ฟัง คิดเป็นร้อยละ ๓๕ และญาติพี่น้องเล่าให้ฟัง คิดเป็นร้อยละ ๓๐ ตามลำดับ

จากการรับรู้เรื่องราวของยายหอมที่มีแหล่งที่มาจากพ่อและแม่นี้แสดงให้เห็นว่า สถาบันครอบครัวมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดตำนานยายหอม โดยได้ถูกส่งต่อจากคนรุ่นสู่คนอีกรุ่นด้วยมุขปาฐะ หรือการบอกเล่าปากต่อปาก ทำให้มีการรับรู้มีพลังอย่างต่อเนื่องทั้งในระดับครอบครัว และชุมชน

๒. คติความเชื่อเกี่ยวกับยายหอม

๒.๑ ความเชื่อในฐานะที่เป็นสตรีในตำนานของท้องถิ่นนครปฐม

สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อต่อยายหอมว่าเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริงในตำนาน ดังจะเห็นได้จากการระบุว่า “ยายหอมเป็นสตรีที่ปรากฏในตำนานท้องถิ่นนครปฐม เรื่อง พญากง พญาพาน” คิดเป็นร้อยละ ๘๐ รองลงมาเชื่อว่า ยายหอมเป็นบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ คิดเป็นร้อยละ ๗๕ และเป็นบรรพชนต้นตระกูลของคนในชุมชนตอนยายหอม คิดเป็นร้อยละ ๔๕ ตามลำดับ นอกจากนี้จากการเรียนรู้ตำนานของคนในชุมชนทำให้เกิดมุมมองเกี่ยวกับยายหอมต่อการเป็นแบบอย่างด้านคุณธรรมและจริยธรรมด้วย ได้แก่ การเป็นผู้มีจิตใจเมตตากรุณา โอบอ้อมอารี คิดเป็นร้อยละ ๙๕ รองลงมา คือ การเป็นแบบอย่างที่ดีในการทำหน้าที่ของแม่ คิดเป็นร้อยละ ๕๐ การเป็นผู้ทำหน้าที่สงเคราะห์บุตรได้ดี คิดเป็นร้อยละ ๔๕ และเป็นผู้รู้จักให้อภัยต่อผู้กระทำผิด คิดเป็นร้อยละ ๓๐ ตามลำดับ

จะเห็นได้ว่า แบบอย่างด้านคุณธรรมและจริยธรรมที่คนในชุมชนรับรู้นี้ สามารถสะท้อนได้จากบทบาทของยายหอมที่ทำหน้าที่เสมือนแม่ของพญาพาน ซึ่งเป็นผู้มีจิตใจที่ดีโดยนำพญาพานที่ถูกทิ้งไว้มาเลี้ยงดูดูแลเปรียบเหมือนลูกของตนเอง ให้การศึกษาจนกระทั่งเติบโตพาไปถวายตัวกับเจ้าเมืองราชบุรีเพื่อให้ชีวิตมีความเจริญก้าวหน้านั่นเอง

๒.๒ ความเชื่อในฐานะที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน

คนในชุมชนมีความเชื่อว่า ยายหอมเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน โดยเป็นที่พึ่งพิงทางจิตใจให้แก่คนในชุมชนจากอดีตสู่ปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากการที่คนในชุมชนเชื่อว่า ยายหอมช่วยปกป้องรักษาคนในชุมชน คิดเป็นร้อยละ ๗๐ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือประจำชุมชน คิดเป็นร้อยละ ๖๕ เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน คิดเป็นร้อยละ ๖๐ และสามารถดลบันดาลให้ประสบความสำเร็จ คิดเป็นร้อยละ ๕๐ ตามลำดับ

จากความเชื่อเกี่ยวกับยายหอมในฐานะที่เป็นสตรีที่ปรากฏในตำนานท้องถิ่นนครปฐม เรื่อง พญากง พญาพาน ซึ่งอยู่ในอันดับแรกนี้สะท้อนให้เห็นว่าตำนานพญากง พญาพานนี้เป็นตำนานที่คนจังหวัด นครปฐมได้รู้จักและมีความคุ้นเคยมาก เนื่องจากตำนานพญากงพญาพาน เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านที่บอกเล่าและ เชื่อมโยงที่มาของโบราณสถานและชื่อบ้านนามเมืองในภูมิภาคตะวันตก โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดนครปฐม เช่น พระปฐมเจดีย์ พระประโทณเจดีย์ เนินพระ บ้านสามพราน ธรรมศาลา เป็นต้น (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, ๒๕๖๔: ออนไลน์) นอกจากนี้เมื่อยายหอมเป็นสตรีในตำนานท้องถิ่น จึงทำให้ยายหอมถูกมองว่าเป็นบุคคลสำคัญ ทางประวัติศาสตร์ตามไปด้วย ด้วยเหตุดังกล่าวจึงได้มีการก่อรูปทางความเชื่อและสร้างให้ยายหอมเป็น “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” ของชุมชน ดังจะเห็นได้จากการสร้างสถานที่เคารพยายหอมไว้ในสถานที่หลายแห่ง ได้แก่ วัดพระประโทณเจดีย์ฯ วัดดอนยายหอม บริเวณโบราณสถานเนินพระ รวมทั้งส่วนหนึ่งในวัดพระปฐมเจดีย์ฯ การสร้างวัดถุ่มงคลรูปปั้นบูชยายหอม เป็นต้น จึงเป็นคติความเชื่อของคนในชุมชนที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ทำให้ เป็นที่มาของการขอพร บอนบาน และนำสิ่งของต่างๆ มาสักการะ

๒.๒.๑ ความเชื่อเรื่องขอพรหรือการบอนบานสานกล่าว

จากการสำรวจคติความเชื่อของคนในชุมชนดอนยายหอมพบว่า มีการขอพรหรือบอนบาน สานกล่าวของคนในชุมชนเรื่องต่าง ๆ เพื่อให้ได้ตามสิ่งที่ประสงค์ โดยเรื่องที่อยู่ในอันดับแรก คือ ขอให้ธุรกิจ ที่ดำเนินการมีการทำมาค้าขึ้น เจริญก้าวหน้า คิดเป็นร้อยละ ๗๕ รองลงมา คือ ขอให้มีความสุขร่างกายที่แข็งแรง ปราศจากโรคร้ายไข้เจ็บ คิดเป็นร้อยละ ๖๕ ขอหมายเลขมงคลเพื่อนำไปเสี่ยงโชค คิดเป็นร้อยละ ๔๐ ขอให้ มีความปลอดภัยจากการเดินทาง คิดเป็นร้อยละ ๓๐ ขอให้ประสบความสำเร็จด้านการศึกษา คิดเป็นร้อยละ ๒๕ ขอให้ประสบความสำเร็จด้านการติดต่อประสานงานระหว่างบุคคลและหน่วยงาน คิดเป็นร้อยละ ๒๕ ขอให้ทำงาน ในอาชีพตามที่คาดหวัง คิดเป็นร้อยละ ๑๕ ขอให้ช่วยทำนายหรือเสี่ยงทายสิ่งที่จะเกิดในอนาคต คิดเป็นร้อยละ ๑๕ ขอให้มิตรสหายสวัสดี คิดเป็นร้อยละ ๕ และขอให้มีความสุข คิดเป็นร้อยละ ๕ ตามลำดับ

จากเรื่องที่คนในชุมชนขอพรหรือบอนบานสานกล่าวต่อยายหอม พบว่า มีความหลากหลาย โดยเรื่องที่อยู่ใน ๒ อันดับแรก เป็นเรื่องเกี่ยวกับปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตทั้งจากการมีธุรกิจ การงานที่เจริญก้าวหน้า และปราศจากโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า ยายหอมเป็นที่พึ่งพาทางจิตใจของ คนในชุมชนที่นำไปสู่การสร้างพลังศรัทธาอย่างต่อเนื่อง อันสะท้อนให้เห็นถึงแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างคน ในชุมชนกับสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวพบเห็นในได้หลายชุมชนท้องถิ่นของสังคมไทย

๒.๒.๒ ความเชื่อในเรื่องเครื่องสักการะ

คนในชุมชนนิยมนำเครื่องสักการะยายหอม ทั้งในโอกาสทั่วไปและการได้รับผลสำเร็จจากการขอพรหรือเมื่อได้พรตามประสงค์แล้ว โดยเครื่องสักการะที่ผู้คนนิยมปฏิบัติมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๘๐ คือ ตู๊กตาปั้นรูปเปิด รองลงมาคือ หมาก พลุ บุหรี่ และชุดเสื้อผ้าถุง โจงกระเบน คิดเป็นร้อยละ ๔๐ ส่วนเครื่องสักการะอื่น ๆ ได้แก่ ผลไม้มงคล คิดเป็นร้อยละ ๓๕ ดอกไม้หลากสีส่น คิดเป็นร้อยละ ๓๐ ดอกดาวเรือง คิดเป็นร้อยละ ๒๕ เครื่องสำอางและหวี เครื่องดื่มที่มีสีส่น เช่น น้ำแดง น้ำเขียว น้ำส้ม คิดเป็นร้อยละ ๑๕ สร้อยคอ คิดเป็นร้อยละ ๑๐ บายศรี เหล้า และน้ำชา คิดเป็นร้อยละ ๕ ตามลำดับ

สาเหตุที่คนในชุมชนนิยมนำตู๊กตาเปิดมาเป็นเครื่องสักการะยายหอม เนื่องจากรับรู้ได้ตามตำนานว่า ยายหอมประกอบอาชีพเลี้ยงเป็ด ส่วนของสักการะประเภทอื่น ๆ พบว่า มีลักษณะร่วมหรือคล้ายคลึงกันกับสิ่งของบูชาเจ้าที่ ผีหมู่บ้าน นางไม้ ที่เป็นผู้หญิงโดยทั่วไป

บทสรุป

การวิเคราะห์คุณค่าของตำนานยายหอม พบว่า มีความสำคัญอย่างน้อย ๓ ประการ ได้แก่ ประการแรก ช่วยให้คำตอบต่อการทำความเข้าใจการกำหนดภูมินามของชุมชนและการสร้างถาวรวัตถุในพื้นที่นครปฐม ประการที่สอง เป็นประโยชน์ต่อการให้ข้อคิดทางด้านศีลธรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมของตัวละครที่ปรากฏในตำนานช่วยกระตุ้นเตือนผู้ศึกษาเกี่ยวกับการทำตามบทบาทหน้าที่ ความมีเมตตากรุณา การระลึกรู้สติ ตลอดจนการสำนึกผิดชอบชั่วดี และประการสุดท้าย คือ การต่อยอดแนวคิดจากตำนานเพื่อเพิ่มมูลค่าหรือสร้างคุณูปการให้แก่ชุมชนทั้งในด้านการศึกษา เศรษฐกิจ และสังคม สำหรับการสำรวจคติความเชื่อของชุมชนที่มีต่อยายหอม สรุปได้ว่าสมาชิกในชุมชนรับรู้เรื่องราวของยายหอมจากครอบครัวมากที่สุด คือ การที่พ่อแม่เล่าให้ฟัง การรับรู้ส่งผลต่อคติความเชื่อเกี่ยวกับยายหอมออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ เชื่อว่าเป็นสตรีในตำนานท้องถิ่นของเมืองนครปฐม ดังนั้นยายหอมจึงเป็นบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ของชุมชน และถึงแม้ว่าจะมีการเชื่อว่าเป็นเพียงตำนานก็ตามแต่คนในชุมชนยังคงมีคติความเชื่อว่ายายหอมเป็นเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปกป้องคนในชุมชน และเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนในชุมชนด้วย สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ จึงเป็นที่มาของการเป็นที่พึ่งทางจิตใจของคนในชุมชน มีการขอพร บอนบาน เพื่อให้ตนเองประสบผลสำเร็จ นอกจากนี้คนในชุมชนยังมีความคิดเห็นว่า ยายหอมเป็นสตรีที่ควรค่าแก่การยกย่องเนื่องจากเป็นผู้มีจิตใจเมตตากรุณา โอบอ้อมอารี และทำหน้าที่ในฐานะแม่ได้อย่างดี อันเป็นแบบอย่างด้านคุณธรรมและจริยธรรมที่คนในชุมชนและสังคมควรถือปฏิบัติตาม

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (๒๕๖๔). *มรดกทางภูมิปัญญาวัฒนธรรม : ตำนานพญางง พญากาน*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๔, จาก <http://ich.culture.go.th/index.php/th/ich/folk-literature/252-folk/515-----m-s>.
- ชลดา เรื่องรักลิลิต. (๒๕๓๕). พญางง พญากาน: ตัวละครที่ได้มาจากวรรณคดีสันสกฤต. *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย*. 9(2): 32-38.
- บุญรัตน์ โพธิ์ไพโรจน์. (๒๕๔๗). *คดีเรื่องแม่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.
- ประกาศกรมศิลปากร เรื่อง กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน (๒๕๓๐, ๑ ธันวาคม). *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 104 ตอนที่ 246.
- พงษ์อนันต์ สรรพานิช. (๒๕๔๒). *ผจญภัยในตำนานพระยาพนา พระยาพนา*. กรุงเทพฯ : บริษัท ไพลิน บุ๊คเน็ต.
- พรพงษ์ พุฒซ้อน. (๒๕๖๑). *ศาลเจ้ายายหอมเลี้ยงเปิดกับตำนานพื้นบ้านที่สร้างโบราณสถาน จังหวัดนครปฐม*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๔, จาก <https://www.lek-prapai.org>
- พนมกร นวเสลา. (๒๕๖๑). *นครปฐมเมืองท่าแห่งสหพันธรัฐทวารวดี*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๔. จาก <https://www.lek-prapai.org>
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (๒๕๔๖). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๘ พฤษภาคม ๒๕๖๔. จาก https://84000.org/tipitaka/dic/d_item.php?i=321.
- พระมหาบุญชู ฤทธิ. (๒๕๕๐). อนันตริยกรรมในจารีตของอีสาน. *วารสารลุ่มน้ำโขง*. 3(2): 109-122.
- พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ. (๒๕๖๔). *มงคล ที่ 12 เลี้ยงดูบุตรมงคลชีวิต 38 ประการ ฉบับท้าวหน้า*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ พฤษภาคม ๒๕๖๔, จาก <http://www.kalyanamitra.org/th/mngkhlchiwit38>
- มนู วลัยะเพ็ชร และคณะ. (๒๕๖๒). *การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิประเทศของจังหวัดนครปฐม*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา. (๒๕๕๐). *โมหะ เป็นเหตุให้ทำอกุศลกรรมอย่างไร*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๘ พฤษภาคม ๒๕๖๔. จาก <https://www.dhammadhome.com/webboard/topic/6098>.

วรรณกร ขาวนาไร่. (๒๕๕๖). *การประเมินการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมกับการท่องเที่ยววัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร จังหวัดนครปฐม*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วชิรญาณ. (๒๕๖๔). *นิราศพระปฐมของสุนทรภู่*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๔. จาก <https://vajirayana.org/>

ไวพจน์ เพชรสุพรรณ. (๒๕๕๙). *เพลงแห่พระยาภิง พระยาพาน*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๔. จาก <https://www.lyric.in.th>

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2552). *ความสำคัญของตำนานในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น :กรณีศึกษาตำนานสิงหนวัติ*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 2 พฤษภาคม 2564. จาก <https://www.lek-prapai.org>

ศรีศักร วัลลิโภดม. (๒๕๕๐). *ตำนานเป็นมายาคติหรือประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๔. จาก <https://www.lek-prapai.org>

ศิริพร ณ ถลาง. (๒๕๕๗). *ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สันติ เล็กสุขุม และคณะ. (๒๕๕๒). *ปกิณกศิลป์วัฒนธรรม เล่ม ๑๕ จังหวัดนครปฐม*. กรุงเทพฯ: ไชยอนมีเดีย.

สุกัญญา ภัทรชัย. (๒๕๒๕). *พญาภิง พญาพานในเพลงพื้นบ้าน*. *วารสารเมืองโบราณ*. 8(3): 45-47.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (๒๕๕๖). *พญาภิง พญาพาน วรรณกรรมอยุธยา ลูกข้าพ้อสร้างสถูปล้างกรรม*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๔. จาก <https://www.sujitwongthes.com>

สุนทรชัย ขอบยศ. (๒๕๖๒). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนารากฐานท้องถิ่นที่เข้มแข็งและยั่งยืน*. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*. 17(2): 115-138.

องค์การบริหารส่วนจังหวัดนครปฐม. (๒๕๖๔). *ประวัติวัดดอนยายหอม*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ พฤษภาคม ๒๕๖๔. จาก <https://www.nkppao.go.th>.

อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล. (๒๕๕๘). *ตำนานพญาภิงพญาพาน ร่องรอยความสัมพันธ์ของชาวเมืองในภูมิภาคตะวันตกของไทย*. *วารสารไทยคดีศึกษา*. 11(1): 219-256.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. (๒๕๖๔). พระประทีปเจดีย์: มหาเจดีย์สถานกลางเมืองนครปฐมโบราณ. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๕ พฤษภาคม ๒๕๖๔. จาก <https://www.esso.co.th>

William R. Bascom. (1954). Four Function of Folklore. *The Journal of American Folklore*. 67(266): 333-349.